

Als je tegenwoordig iets op een kaart wilt opzoeken dan ga je naar Googlemaps of een soortgelijk programma, je typt de gezochte plaats in en binnen een seconde krijg je de plaats op je beeldscherm. Na inzoomen zie je alle details tot op een meter nauwkeurig. Is het nog niet voldoende dan kun je de satellietbeelden bekijken of via 'streetview' door de meeste straten 'lopen'. In het verleden was het maken van nauwkeurige kaarten een megaklus. Kees Floor laat in onderstaand verhaal zien hoe dat rond 1868 in Nederland ging.

DE KUYPERKAARTJES VAN DE EGMONDEN

Kees Floor

Rond 1868 verscheen de *Gemeente-atlas van Nederland*. Daartoe waren alle toenmalige gemeenten, waaronder Egmond aan Zee en Egmond-Binnen, door cartograaf Jacob Kuyper in kaart gebracht. In de correspondentie tussen de auteur en de uitgever komen we de Egmond en een aantal malen tegen.

Jacob Kuyper (1821-1908) was aardrijkskundige, cartograaf, tekenaar-redacteur en mede-oprichter van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (Afb. 1). Hij stelde in de periode 1857-1880 verscheidene atlassen samen, waar- onder de bekende *Gemeente-atlas van Nederland*. De kaartjes die hij voor deze atlas tekende, werden onder andere gebundeld per provincie, maar waren ook los verkrijgbaar. De provincieatlas van Noord-Holland dateert van 1867.

De uitgaven werden verzorgd door Hugo Suringar (1834-1911) te Leeuwarden, die daar een boekhandel, uitgeverij, drukkerij en veilinghuis had. Suringar begon in 1864 met het aan de man brengen van Kuypers gemeenteatlas of onderdelen daarvan.

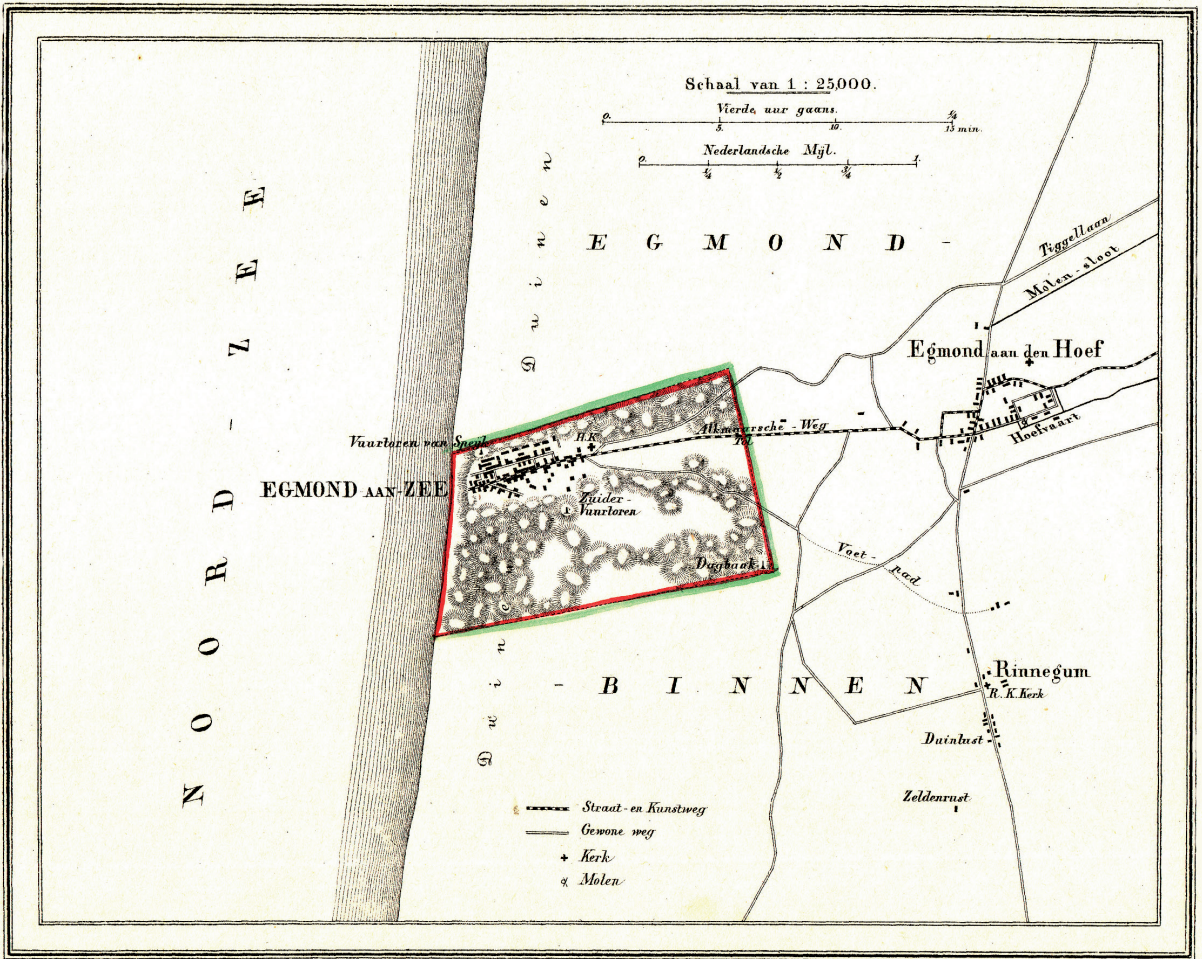

Afb. 1 Jacob Kuyper, tekenaar-redacteur van de *Gemeente-atlas van Nederland*

De eerste oproep tot voorintekening vermeldde nog 1138 verschillende kaartjes (1). Uiteindelijk zouden het er 1205 worden (2), inclusief de overzichtskaarten per provincie.

BRONNENMATERIAAL

Kuyper baseerde zich bij het vervaardigen van zijn kaartjes op reeds bestaande kaarten, zoals de topografische kaart en de provinciekaarten. Hij maakte daarvan naar eigen zeggen een verbeterde kopie, waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters, die een concept-kaartje toegezonden

1866.

854 Bunlers. 1675 Inwoners.

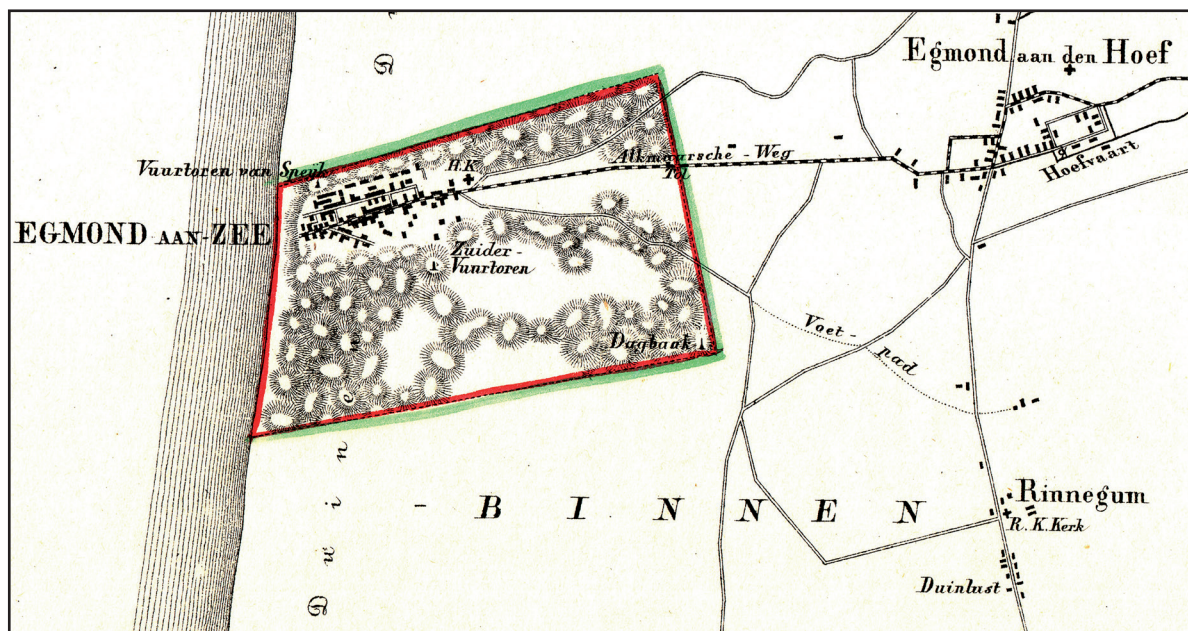
Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Afb. 2 Kuyperkaartje van de gemeente Egmond aan Zee. Datering 1866; er circuleert ook een identieke, maar anders ingekleurde versie uit 1867. De gemeentegrenzen zijn aan de binnenzijde geel gekleurd, aan de buitenzijde donkergroen. Het duin is alleen aangegeven binnen de gemeentegrenzen. Bron: Bibliotheek Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede (RAZU)

hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte (3). Overigens was het lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die 'drommelsche burgemeesters' antwoord te krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeteringsuggesties aan te leveren. Ook ergerde Kuyper zich mateloos aan een burgemeester die 15 gulden vroeg voor het geven van inlichtingen.

Kuyper gaf op zijn kaartjes de

gemeentegrenzen veel aandacht. Verder noteerde hij onder andere wegen, dijken, voetpaden, polders, vaarten en bruggen. Bij wegen maakte Kuyper een onderscheid tussen gewone wegen, destijds zandwegen, en wegen met een verharding van straatstenen, puin, schelpen of grind. Voor het gebruik van verharde wegen moest veelal tol worden betaald als bijdrage in de kosten van aanleg en onderhoud.

Afb. 3 Uitsnede uit Afb. 2, met onder andere de tol aan de Egmonderstraatweg. Het hier aangeduide, buiten de gemeentegrenzen gelegen voetpad naar Rinnegum ontbreekt op het kaartje van Egmond-Binnen. Bron: RAZU

De tol van Egmond aan Zee is op het desbetreffende kaartje (Afb. 2 en 3) terug te vinden; de Stadter tol aan de Hoeverweg is echter niet aangeduid (Afb. 4).

De kaartjes gaven tevens een beeld van de bestaande bebouwing. Volgens recensies uit die tijd werden leerlingen van scholen die de kaartjes in hun lessen gebruikten, heel enthousiast als ze hun eigen woning op een kaartje konden terugvinden. Speciale tekens waren er voor kerken en molens. Kerkgebouwen stonden in de kernen Egmond aan Zee, Egmond aan den Hoef, Rinnegum en Egmond-Binnen. Op het kaartje van de gemeente Egmond-Binnen vinden we de korenmolen De Hoop in het dorp Egmond aan den Hoef. De molen van Berkhout (koffiemolen) aan de Egmonderstraatweg dateert van 1899 en staat dus nog niet op het kuyperkaartje.

De gemeente Egmond-Binnen telde ook verscheidene poldermolens: de Wimmenumermolen, de Kolmolen (gesloopt 1936), de Visserijmolen (verband 1939), de Sammerpoldermolen (gesloopt 1950) en de Vennewatersmolen (verwoest 1930). De Bosmolen ontbreekt; deze lag destijds in de gemeente Alkmaar en staat wél op het kuyperkaartje van die gemeente (niet afgebeeld). Overigens is wel een poldermolentje in de toenmalige gemeente Alkmaar aangeduid ten zuiden van de Bosmolen aan de huidige Hoeverweg. In Egmond aan Zee zien we nog de Zuidervuurtoeren (gedoofd 1892; afgebroken 1915) en meer landinwaarts de dagbaak op het binnenduin (De Kaap; afgebrand na blikseminslag in 1872).

De kaartjes zijn veelal voorzien van een jaartal, in het geval van de Egmond 1866 of 1867.

‘Deskundigen leggen kaarten zonder jaartal als spelerei naast zich. Het jaartal is een ijkteken, dat op zulke blaadjes als de gemeente-atlas ternauwernood mag ontbreken’, zo schreef Kuiper aan zijn uitgever om hem van het belang daarvan te overtuigen.

De meeste kuiperkaartjes uit de gemeentatlas bieden meer details binnen de gemeentegrenzen dan daarbuiten; daarmee krijgen we ook een duidelijker beeld van wat tot het grondgebied van een gemeente hoort en wat ressorteert onder buurgemeenten. Zo is op het kaartje van Egmond aan Zee het duin slechts ingetekend tot aan de grens met de gemeente Egmond-Binnen. Het stratenplan en de bebouwing in het toenmalige vissersdorp zijn alleen op het eigen kaartje in detail terug te vinden. Er zijn echter ook uitzonderingen op de regel. Een in de gemeente Egmond-Binnen gelegen voetpad dat geschikt lijkt om vanuit Egmond aan Zee de rooms-katholieke kerk in Rinnegom te bereiken, staat alleen op het kaartje van Egmond aan Zee (Afb. 3). En op het kaartje van Egmond-Binnen is het duin in Egmond aan Zee gewoon ingetekend (Afb. 4).

INKLEUREN

Vanuit zijn woonplaats Amsterdam stuurde Kuiper de gereed gekomen kaartjes in pakketjes naar zijn uitgever in Leeuwarden; hij kreeg f 2,50 per kaartje. De kaartjes werden in koper gegraveerd, gedrukt in zwart-wit en vervolgens verzonden

naar een kleurderij, bijvoorbeeld die van G.J. Geestman uit Amsterdam of van J.J. Sleijser uit Leiden (4). Het gebruik van kleur had voor zowel de auteur (*‘het zal wonderen doen voor het oog’*) als voor de uitgever een hoge prioriteit. Suringar had eerst nog onderzocht of de inkleuring mechanisch kon geschieden, maar commercieel haalbare druktechnieken die de gewenste kwaliteit leverden, waren destijds nog niet beschikbaar. Daarom moest het inkleuren met de hand gebeuren, in het geval van de hierbij getoonde kaartjes veelal door kinderen. Pas in 1869, dus na het verschijnen van het Noord-Hollandse deel van de *Gemeente-atlas van Nederland*, trad het kindernetje van Van Houten in werking; de Arbeidsinspectie die op naleving ervan toe moest zien, werd pas ingesteld in 1890. Wie alleen producten wil kopen die op een menswaardige manier zijn vervaardigd, moet dus de kuiperkaartjes links laten liggen.

LEVERING

De kleurderij van Geestman rekende f 2,25 per duizend ingekleurde exemplaren, die van Sleijser was nog iets duurder.

Om de kaartjes te verlevendigen werden de gemeentegrenzen, die met streepjeslijnen waren aangegeven, geaccentueerd met twee kleuren. Zo zijn de grenzen op het kaartjes van Egmond-Binnen uit 1866 aan de binnenzijde rood gekleurd en aan de buitenzijde blauw (Afb 4). Langs de Noordzeekust werd alleen de binnenste kleur aangebracht. Op de kaartjes uit 1867 werden andere kleurencombinaties gebruikt dan in 1866. Suringar en

Afb. 4 Kuyperkaartje van de gemeente Egmond-Binnen. Datering 1866; er circuleert ook een identieke, maar anders ingekleurde versie uit 1867. De gemeentegrenzen zijn aan de binnenzijde rood gekleurd, aan de buitenzijde blauw. Bron: RAZU

Kuyper waren overigens lang niet altijd te spreken over de *'soms grenzeloze slordigheid'* waarmee werd ingekleurd, het beperkt aantal gebruikte kleuren en de vele gevallen waarin de aanduiding van de grenzen afweek van het meegeleverde voorbeeld.

Na het inkleuren gingen de pakketten kaartjes weer terug naar Leeuwarden, van waaruit ze werden verspreid aan de intekenaren of verzonden naar nieuwe klanten: ambtenaren en besturen, particulieren en andere geïnteresseerden, maar ook scholen, die losse kaartjes van de eigen gemeente tegen een gereduceerde prijs konden inkopen. De volledige atlas met 1205 kaartjes kostte in 1871 ongeveer zeventig gulden; een atlas van de provincie Noord-Holland met 138 kaartjes kwam op ongeveer elf gulden. Tegenwoordig zal men voor zo'n uitgave aanzienlijk dieper in de buidel moeten tasten.

KAARTSCHAAL

In de correspondentie tussen Kuyper en zijn uitgever Suringar tijdens de voorbereidingsfase van de atlas werd enkele malen verwezen naar Egmond. Zo moest er in april 1864 gekozen worden tussen eenzelfde schaal voor elke gemeente-kaartje, dan wel een variabele schaal. Een vaste schaal maakt een vergelijking tussen de grootte van gemeenten eenvoudiger, maar die omvang liep wel heel sterk uiteen. Egmond

aan Zee was met zijn 11 hectare de kleinste gemeente van Nederland. Het zou daardoor bij gebruik van een constante schaal nauwelijks te vinden zijn op een bladzijde waarop ook bijvoorbeeld Apeldoorn, met een oppervlakte van 34 000 hectare, zou moeten passen. Daarom koos men er noodgedwongen toch maar voor elke gemeente een eigen blad te geven en een variabele schaal te hanteren, zoals ook uit vergelijking van de beide kaartjes (Afb. 2 en 4) is af te leiden. De gemeente Egmond aan Zee neemt op het eigen kaartje (schaal 1 : 25 000) meer ruimte in dan op het kaartje van de omliggende gemeente Egmond-Binnen (schaal 1 : 50 000). Om bij het gebruik van een variabele schaal toch een indruk te kunnen krijgen van de grootte en het belang van de gemeenten, werden steeds de oppervlakte en het aantal inwoners vermeld. De oppervlakte was te vinden in gegevens van het kadaster. Inwoneraantallen waren gebaseerd op de resultaten van de volkstelling van 1859, waarbij de getallen doorgaans naar boven werden afgerond of bijgesteld.

GRENSWIJZIGING

In december 1864 kwamen de Egmondse in de briefwisseling tussen auteur en uitgever nogmaals ter sprake. Kuyper had het kaartje van Egmond aan Zee in augustus reeds ingezonden en later kwam ook Egmond-Binnen gereed, de graveurs waren al met hun werk begonnen, toen duidelijk werd dat er een grenswijziging op handen was. Nu moest Kuyper eerst de burgemeesters van de tweelinggemeenten raadplegen

voor men verder kon. Overigens ging het slechts om één burgemeester, namelijk Samuel Cornelis Simon Holland, die beide gemeenten onder zijn hoede had. Het duurde even voor hij met de benodigde informatie kwam, maar in maart 1865 kon het werk aan de gemeentekaartjes van de Egmonden worden voortgezet.

De uitbreiding van Egmond aan Zee per 1 januari 1865 leverde Kuyper en Suringar extra werk op, waar ze niet op zaten te wachten. De lijstjes met kleinste gemeenten moesten namelijk worden aangepast. De gemeente Egmond aan Zee was gegroeid van 11 naar 85,5 hectare. Voortaan was Urk (82 hectare) de kleinste gemeente van Noord-Holland en Blokzijl de kleinste gemeente van Nederland (16 hectare). De provincieatlas van Noord-Holland, die in 1867 zou verschijnen, was in dit opzicht dus toch nog actueel.

Bronnen

1. Volgens een advertentie in de *Oprechte Haarlemse Courant*, 16 juni 1864
2. *Tentoonstelling van hulpmiddelen voor den boekhandel*, augustus 1881.
3. Archief van G.T.N. Suringar en Hugo Suringar, AllardPierson/UvA.
4. Keyser, M.: De laatste kleurders. Kleurinrichtingen in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw, *Caert-Thresoor* 11 (4), p81-86, 1994.